

Ducháček, Otto

Klasifikace významových změn a problém struktury lexika

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná. 1968, vol. 17, iss. A16, pp. [7]-15

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/100130>

Access Date: 17. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

OTTO DUCHÁČEK

KLASIFIKACE VÝZNAMOVÝCH ZMĚN A PROBLÉM STRUKTURY LEXIKA

I

Sémantika je jednou z nejméně propracovaných lingvistických disciplín. Jazykovědci se totiž dosud zabývali mnohem více formou než významem slov, a to patrně jak pro složitost dané problematiky a obtížnost jejího řešení, tak i proto, že určitá nepřesnost a nestálost významu většiny slov a individuální rozdíly v jejich užívání způsobují, že se namnoze nelze vyhnout určitému subjektivismu. Významová složka slova je variabilnější a podstatně složitější než tvarová. Vedle dominanty obsahuje zpravidla ještě vedlejší komponenty, a to často nejen nociónální, ale i afektivní, expresivní, volní a funkční. Jejich počet, význam a vzájemný poměr v témž slově nemusí být konstantní. V dané době můžeme zjistit rozdíly dialektické, sociální (mezi příslušníky různých společenských vrstev, popřípadě různých povolání), generační (podle věku mluvčích) a dokonce i individuální (podle vzdělání, povahy a osobních zájmů) a příležitostné (podle situace nebo nálady mluvčích apod.).

Někteří lingvisté jako např. R. L. Wagner, se domnívají, že slova nemají význam, nýbrž pouze „užití“, tj. že teprve v kontextu větném něco znamenají. Tito jazykovědci zapomínají, že jazyk, jakožto hlavní dorozumívací prostředek, slouží k vyjadřování našich myšlenek, názorů, zkušeností, přání, rozkazů atd., zkrátka všeho, co chceme někomu sdělit. Proces sdělování je však umožněn jen tím, že u všech lidí mluvčích stejným jazykem vyvolává určitý zvukový, popřípadě zrakový (grafický) vjem též pojem, shodnou představu (někdy ovšem i více představ, ale k tomu se ještě vrátíme). Tvar slova je tedy pouze zvukovým nebo grafickým označením pojmu reprezentovaného v jazyce významem slova. Význam a tvar jsou tedy dvě od sebe neoddělitelné složky tvořící dohromady slovo.

II

Zájem o význam slov se datuje od dávných dob. Od 5. století před n. l. usilovali řečtí filosofové o rozřešení otázky, zda jsou slova přirozeným vyjádřením označených bytostí a věcí (Herakleitos, Plato, Aristoteles, epikurejci a stóikové) nebo jen konvenčními znaky (Demokritos, skeptikové). Demokritos si povšiml, že též pojem může být vyjádřen různými slovy a naopak jediné slovo

může označovat několik pojmů. Aristoteles rozlišil slova z hlediska významu na samostatná (mající plný význam) a pomocná.

Podstatnější pokrok ve studiu významu lze pozorovat až u alexandrijského novoplatonského filosofa Prokla (412—485), který si ve svých pracích všímá různých významových změn, zejména metafory, posunu a rozšíření významu.

Řečí a římské gramatikové zkoumali významové změny pro potřeby rétoriky a stylistiky. Středověcí gramatikové rozeznávali 14 druhů „tropů“, z nichž však jenom část reprezentuje změny významu.

Určitého pokroku v jejich zkoumání dosáhl John Locke ve svém spise *An essay concerning human understanding* (1690), ale na vědeckém základě je začal zkoumat až Christian Karl Reising, který od r. 1825 ve svých *Vorlesungen über lateinische Sprachwissenschaft* věnuje značnou pozornost zvláště metafoře, metonymii, synekdoše, transitivnosti a intransitivnosti, přechodu ze sféry prostorové do časové a významovým modifikacím, k nimž dochází při použití prefixů. Sémantikou obecnou, latinskou a francouzskou se zabývali i jeho žáci F. Heerdegen, F. Haase, H. Lehmann, Mühlefeld a G. Franz. Jejich práce vyšly v letech 1874—1890. Studují významový vývoj jednotlivých slov nezávisle na sobě a významové změny třídí na základě logickém.

Podobnou logickou koncepcí nalézáme u většiny sémantiků 18. a první čtvrtiny 20. století. Zmínky si zasluhují zvláště: Ital G. Manno (*Della fortuna delle parole* 1833), Angličan R. H. Trench (*On the study of words* 1856), Rumun L. Saineanu (*Incercare asupra semasiologiei limbii române* 1887) a zvláště A. Darmesteter (*La vie des mots* 1886), jehož práce našla velmi četné napodobitele. U nás k nim patří J. Dvořáček (*Ze života slov* 1920).

O hledání systému se první pokusil Michel Bréal (*Essai de sémantique* 1897). Soudil, že se jazyky vyvíjejí podle intelektuálních zákonů, a to zákona specializace, jehož působením se ze syntetického typu latinského vyvinul analytický typ románských jazyků, a zákona distribuce, jehož vlivem dochází k významové diferenciaci synonym. Významové změny dělí na zúžení a rozšíření, metaforu a zkonkrétnění. Kromě toho pojednává o polysémii, elipse, vlivu kontextu atd.

Koncem 19. století se vedle logické koncepce stále více uplatňuje psychologická, reprezentovaná zpočátku hlavně A. Rosenstemem (*Die psychologischen Bedingungen des Bedeutungswandels der Wörter* 1884) a jeho učitelem W. Wundtem (*Völkerpsychologie* 1900). Podle něho individuální významové změny jsou vědomé, kdežto obecné jsou podvědomé. Ty mohou být asimilativní, komplikativní, afektivní nebo asociativní (způsobené vlivem kontextu nebo vnějších činitelů). K individuálním změnám patří pojmenování na základě individuálních asociací, změna vlastních jmen v obecná a metafora. Kdežto sémantické prvního období změny jen klasifikovali, stoupenci psychologického pojetí je analyzují a hledají jejich příčiny. Souhlasíme s jejich názorem, že psychologické zákony mohou ovlivňovat způsob mluvení, a tím i význam slov, protože řeč, jakožto proces vyjadřování našich myšlenek, vyplývá ze způsobu myšlení, které zase navzájem, i když v podstatně menší míře, závisí na systému jazyka.

Některí sémantické, např. Kr. Nyrop a A. Carnoy, kombinují hledisko logické s psychologickým. Nyrop shrnul do 4. dílu své *Grammaire historique de la langue française* (1913) řadu zajímavých a bohatě dokumentovaných studií o různých významových změnách a jejich příčinách, ale nepokusil se o jejich systematickou klasifikaci. To učinil A. Carnoy (*La science du mot* 1927), který

v souhlasu s Wundtem dělí změny na podvědomé a vědomé. Podvědomé dělí na jednoduché (posun, iradiace, rozšíření a zúžení) a složité, k nimž počítá anti-sémii (antonymie a diferenciacie synonym), homosémii (atrakce, homonymie, kontaminace, lidová etymologie a kalky) a synsémii (vliv kontextu, elipsa, brachysémie a ztráta sémantické hodnoty). Vědomé změny dělí na evokativní (metafora), hodnotící (eufemismus, dysfemismus, zlepšení a zhoršení významu) a kvantitativní (přehánění, zjemnění, litotes, ironie, žertovné slovní hříčky). Jeho systém je sice dobře promyšlený, ale nepočítá s vlivem vnějších činitelů.

Tomuto vlivu věnuje náležitou pozornost E. Gamillscheg (*Französische Bedeutungslehre* 1951), který nezapomíná ani na působení čistě jazykových příčin významových změn. Na základě bohatého materiálu studuje vztahy mezi věcmi, pojmy, které jsme si o nich vytvořili, a slovy, která je označují; vztahy mezi virtuálním a aktualizovaným významem slov; vliv gramatického systému i myšlenkové asociace i historických skutečností.

Heinz Kronasser (*Handbuch der Semasiologie* 1952), stejně jako Gamillscheg, vychází z Wundtovy psychologické koncepce, ale své výklady ilustruje na materiálu z mnoha jazyků, včetně jejich nejstarších dochovaných fází a na podporu některých svých názorů uvádí jevy odpozorované na dětské řeči. Ve shodě s Gamillschegem nevěří v existenci systému v sémantice.

C. K. Ogden et J. A. Richards (*The meaning of meaning*) a zvláště G. Stern (*Meaning and change of meaning* 1931) jsou průkopníky koncepce sémiologické. Stern vychází z bipolarity tvaru a významu a významové změny posuzuje s hlediska příčiny a funkce. Dělí je na vnější, k nimž dochází udržením pojmenování při změně pojmenované věci, a na lingvistické, které dělí na: 1. tvarové, způsobené brachysémií, elipsou nebo analogií, která může být kombinativní (odvozování a skládání slov a flexe), korelativní (synonymie a sémantické kalky) nebo fonetická (tvarová atrakce a lidová etymologie); 2. významové, vznikající jednak při odvozování a skládání slov, jednak při vědomém i podvědomém přenášení pojmenování na věci (bytosti...) jiné, a to na základě podobnosti nebo shody funkce či místa; sem řadí metaforu, hyperbolu, litotes, eufemismus a ironii; 3. změny subjektivního vztahu mezi slovem a mluvčím, které dělí na dvě skupiny: do permutace řadí metonymii a synekdochu, do adekvace metonymii kombinovanou s posunem.

S. Ullmann (*The principles of semantics* 1951) předkládá jiné sémiologické třídění. Změny dělí na ty, které byly způsobeny jazykovým konzervatismem (zachování názvu změněné věci), a ty, které byly způsobeny jazykovým novotářstvím. Do této skupiny řadí změny způsobené 1. přenesením pojmenování umožněným podobností nebo souvislostí mezi příslušnými významy a 2. přenesením významu umožněným podobností nebo souvislostí mezi pojmenováními. Zdůrazňuje bipolaritu tvaru a významu, a to na základě stejnorodosti nebo spojitosti asociovaných představ. Stejnorodost může být podstatná (podobnost formy, funkce nebo situace), synestetická (sladký hlas) nebo afektivní (vřelé přátelství). Významová spojitost může být místní, časová nebo příčinná. Ullmann zdůrazňuje psycho-asociativní a funkční charakter procesu změn a snaží se odkrýt panchronické sémantické tendence, a tím i systém. Hledá také vztahy mezi sémantikou a ostatními lingvistickými disciplínami i jinými vědami. Uvedenou koncepci, třídění a metody aplikuje na francouzštinu ve svém díle *Précis de sémantique française* (1952), v němž kromě toho zkoumá autonomii francouzských slov, jejich motivovanost, mnohoznačnost a abstrakt-

nost, lexikalizaci významových změn a důležitost průzkumu jazykových polí.

Celkem lze konstatovat, že stále více proniká přesvědčení, že i v lexiku existuje určitá struktura a že tedy i v plánu lexikálně-sémantickém je možno předpokládat určitou systémovost a že je třeba se pokusit o její zjištění.

III

Promluvili jsme o pracích, které považujeme za nejvýznamnější z těch, které se z hlediska lingvistického zabývaly problematikou významu slov, významových změn a uspořádáním slovní zásoby ve snaze zachytit pokud možno vše podstatné. Nechali jsme proto bez povšimnutí jak práce charakteru spíše filosofického, tak i práce speciální, jimiž se hodláme zabývat v samostatném pojednání, protože naprosto vybočují z rámce uvedených syntetických děl. Řeší totiž jen některé detailní otázky. Pozornosti si ovšem zasluhují proto, že užívají různých moderních metod, např. statistických, matematických, psycholingvistických, psycho-fyziologických atd., jakož i aplikace postupů, které se osvědčily ve fonologii apod. Všechny tyto metody však dosud umožňují jen fragmentární průzkum úzce omezených oblastí lexika. Proto při vši důležitosti, kterou jim přiřkládáme, nebudeme se jimi zabývat zde.

V tomto článku chceme po letmém přehledu dosavadního vývoje pojednat o svých názorech na studium lexikálního plánu jazyka, a zvláště na sémantický obsah slov; na významové změny a jejich klasifikaci, jakož i na problém postupné strukturace i současné struktury lexika.

Studujeme-li vztahy mezi slovy v celém jejich rozsahu, můžeme sice zjistit určité tendence, které se uplatňují buď v průběhu staletí (analytické tendence v románských jazycích) nebo alespoň v určité dané době, ale ztěžší lze mluvit o sémantických zákonech. Dále je možno konstatovat, že sice již dobře známe fonologický a do značné míry i morfologický a syntaktický systém mnohých jazyků, ale o existenci systému lexikálního a sémantického ještě mnozí pochybují. Jsme přesvědčeni, že i ten se nám podaří časem odhalit, ale je jisté, že nebude zdaleka tak jasný a pevný jako fonologický a morfologický. Je těžko poznatelný právě proto, že je jednak velmi složitý, jednak velmi málo stabilní vlivem stálých četných změn slovní zásoby. Nesmíme zapomínat, že: 1. v indoevropských jazycích jsou průměrně jen asi tři desítky jednotek fonologických (fonémů), ale statisíce lexikálních (slov a sousloví), 2. fonémy jsou jednotky poměrně jednoduché, kdežto slova jsou celky velmi složité, neboť mají nejen formu (ostatně mnohem proměnlivější než u fonémů), ale také význam a častěji dokonce několik významů, zpravidla rovněž nestálých, 3. počet protikladů mezi fonémy je dosti omezený, kdežto počet vztahů mezi slovy je veliký.

Abychom poznali různé vzájemné vztahy mezi slovy, je velmi poučné zkoumat různé typy jazykových polí, což nám umožní zjistit současnou strukturu části lexika, týkající se např. určité intelektuální, morální nebo estetické oblasti (studie synchronická), popřípadě postupnou strukturaci určité části lexika, sledujeme-li, jak se vyvíjí vyjadřování určitých pojmů nebo pojmenování určitých mimojazykových skutečností (studie diachronická).

Naproti tomu ovšem nemůžeme průzkum jazykového pole poskytnout systematický pohled na všechny významové změny, na jejich vztahy a vzájemná působení.

Podle našeho názoru je sice třeba odlišovat sémantiku diachronickou — která

studuje změny významů, jejich různé typy i jejich příčiny (jazykové, psychické i vnější), nutné podmínky pro uskutečnění příslušných změn atd. — od sémantiky synchronické, zkoumající vzájemné vztahy mezi slovy a jejich významy v určité době, ale nesmíme zapomínat, že tyto vztahy ani v daném okamžiku, např. v současné době nejsou zcela stabilní, nýbrž některé třeba právě ve stadiu restrukturalace. Kromě toho je třeba si uvědomit, že mnohá slova mají několik významů, z nichž některý nebo některé jsou velmi starého data, jiné jsou novější a další třeba zcela nedávné, takže současný stav, jakozto výsledek historického vývoje, obsahuje prvky z různých vývojových období. Různé významy jednoho slova nám tedy často umožňují konfrontovat v synchronním plánu různá stadia plánu diachronního.

Ze synchronického stanoviska je důležité studovat vztahy mezi vnější realitou (věcí, bytostí, činností atd.), jejím pojmenováním (slovem jednoduchým, složeným, souslovím) a pojmem, který jsme si o dané realitě vytvořili.

Pojem se vytváří na základě představ, které jsme získali o věcech (bytostech...) téhož druhu. Představy se vytvářejí z počitků. Svými smysly vnímáme materiální svět i jeho části. V našem mozku se vjemy mění v počitky a z nich se vytvářejí představy o příslušných vnímaných předmětech. Ze souboru představ o předmětech téhož druhu se formuje pojem o příslušném předmětu a tento pojem, a ne jen předmět sám, je označován určitým slovem.

Rovněž je důležité uvědomit si, co je slovo, jaké jsou vztahy mezi jeho formou a významem, a tedy též, co je význam slova.

Navrhujeme tuto definici slova: Slovo je nejmenší jednotka lexikálního plánu vztahující se k jednotlivině mimojazykové skutečnosti a charakterizovaná dialektickou jednotou významu a formy, tj. sémantického obsahu a jeho vyjádření. V mluvené řeči je tvar slova současně formací artikulační (z hlediska mluvčího) a akustickou (z hlediska posluchače), skládající se zpravidla z několika fonémů a jen zřídka tvořená jediným fonémem. V písmu jde o formaci vizuální skládající se obvykle ze skupiny písmen, výjimečně z jediného, a oddělenou mezerami od ostatních analogických formací. Ve větě lze zpravidla vsunout jednu nebo více jiných jednotek tohoto druhu mezi dvě sousední.

Připojme ještě definici významu: Význam slova není pouhým součtem, ale syntézou svých složek, z nichž jedna je dominantní (nejčastěji bývá nociónální) a ostatní komplementární. Ty bývají různého druhu: nociónální, expresivní (afektivní, vnitřní), gramatické (např. příslušnost k určitému druhu slova) a funkční (některá slova jsou charakteristická pro určité prostředí, situaci apod.). Počet, důležitost a vzájemné vztahy těchto složek nejsou zpravidla konstantní. Lze zjistit rozdíly generační, dialektické, sociální, individuální a dokonce příležitostné, např. afektivní složky mohou vyplývat z určité situace nebo subjektivního oceňování určitých skutečností. Je samozřejmě možné, že v hodnocení určitého faktu se shodují všichni jedinci jistého kolektivu (proletariátu, národa) nebo alespoň většina z nich. V tom případě získává afektivní složka komunikativní společenskou hodnotu.

Význam slova může být modifikován vlivem podmínek časových (užití archaických nebo naopak neologických slov), prostorových (dialektické zabarvení) nebo společenských (argotický výraz v řeči literární, slovo čistě literární v řeči hovorové apod.). Je tedy třeba studovat, jak výběr slov závisí na kontextu, situaci a prostředí, v nichž se jich užívá; na vzdělání, povaze, názo-

rech, věku i náladě mluvčích; na vzájemném poměru mezi mluvčím a osobou, s níž mluví atd.

Lexikální jednotky mohou být tříděny, popřípadě kladeny do protikladů podle různých kritérií a zřetelů:

1. vzhledem k svým vzájemným vztahům: synonyma — antonyma (shoda a protikladnost významů), synonyma — homonyma (pluralita formy při významové jednosti — pluralita významu při jednosti formy), homonyma — paronyma (identita — aproximativnost formy), slova souřadná — podřazená — nadřazená atd.;

2. podle rozsahu a povahy jejich významů: slova mnohoznačná — dvojnásobná — jednoznačná, slova s významem plným — oslabeným — téměř nulovým (významově prázdná);

3. podle speciálního zabarvení: slova básnická, knižní, spisovná, hovorová, lidová, vulgární, argotická; archaická, neologická, módní; odborná, dialektická, dětská.

To vše nám umožní osvětlit vzájemné mnohonásobné a často komplikované vztahy mezi slovy a lépe poznat různé asociace.

Až budou prostudovány vztahy mezi jednotlivými mimojazykovými skutečnostmi na jedné straně a příslušnými vjemy, představami a pojmy na straně druhé, vztahy mezi pojmy a slovy, mezi tvarem a významem slov, souvislosti mezi různými kategoriemi slov podle jejich vzájemných vztahů, pak bude snadnější prozkoumat, jak se slova navzájem ovlivňují a k jakým důsledkům to vede:

1. změny významu nebo formy nebo dokonce významu i formy, když totiž je změna významu podmíněna změnou formy nebo naopak;

2. omezení užívání: určitá slova se udrží jen v literárním jazyce nebo jen v nářečí, eventuálně jako odborný termín nebo jen jako součást určité frazeologické jednotky;

3. úplný zánik;

4. vznik nového slova (odvozením, složením atd.), popřípadě přejetí slova z nářečí nebo cizího jazyka, např. v tom případě, když některé slovo přestalo vyhovovat komunikativní funkci jazyka pro homonymii, paronymii, sémantickou nebo morfeomatickou atrakci apod.

Vztahy mezi slovy, jejich vzájemná závislost a vzájemné působení patří mezi problémy sémantiky synchronické. Případy, kdy tyto vztahy působí významové změny, patří někdy současně do synchronie i diachronie. Do diachronie proto, že každá změna je součástí vývoje jazyka, k synchronii v tom případě, když původní význam trvá vedle nového. Synchronie není statická, protože v každé době probíhají nějaké změny. Proto je často dosti nesnadné určit hranice mezi synchronií a diachronií.

Do diachronie patří studium významových změn, jejich příčin, podmínek a důsledků. Významové změny mohou být kvalitativní nebo kvantitativní, vědomé nebo podvědomé. Početnost a různorodost změn a složitost problémů vysvětlují rozdíly v třídění významových změn.

Stejně jako Bréal, Carnoy, Stern, Ullmann a mnozí jiní jsme přesvědčeni, že je v sémantice možno nalézt poměrně úplný systém. Samozřejmě je třeba splnit určité podmínky: 1. chápat sémantiku jako disciplínu lingvistickou (Gammillscheg ji chápe jako pomocnou vědu psychologie, dějin, zvláště kulturních, a tzv. Volkskunde), 2. založit sémantická bádání na analýze konkrétního ma-

teriálu, a ne na nějaké apriorní teorii, 3. užít všech metod vhodných k vysvětlení významových změn a vztahů mezi slovy, 4. neopominout žádný z faktorů, které ovlivňují vývoj významu (struktura jazyka, způsob myšlení, vliv citů, historické skutečnosti, sociální podmínky a vztahy atd.), 5. určit vztah sémantiky k ostatním lingvistickým disciplinám (fonologie, morfologie, syntax, stylistika), ale nezahrnovat tyto disciplíny do sémantiky jako její součásti, jak to částečně činí Bréal, Stern a Ullmann.

Synchronické vztahy nesmíme sice směřovat s diachronickými, ale také nesmíme zapomínat, že poznání vývoje je často důležité pro pochopení současného stavu.

Pokud jde o třídění významových změn, domnívám se, že je nejpřirozenější vycházet z příčin, které je způsobily. Ve svém *Francouzském významosloví* (Praha, SPN 1967) a *Précis de sémantique française* (Brno, Universita J. E. Purkyně 1967) jsem je proto rozdělil do tří skupin. Do první jsem zařadil změny způsobené faktory jazykovými (vlivem struktury lexika), do druhé ty, které lze vysvětlit činiteli psychickými (vlivem myšlenkových pochodů, spojitostí mezi věcmi a pojmy o nich, působením citů), do třetí ty, které byly způsobeny skutečnostmi historickými, kulturními, ekonomickými atd.

Abychom pochopili vliv struktury lexika v určité době, např. v současném jazyce, je třeba studovat zvláště polysémii, homonymii a paronymii, antonymii a synonymii, asociaci mezi slovy souřadnými, nadřazenými a podřazenými, vzájemné působení mezi tvarem a významem slova, slovtvornou motivaci, vliv gramatických kategorií a kontextu, zkratka všech významových vztahů mezi slovy a zkoumat, jak tyto jevy vznikají, jakým způsobem ovlivňují přeskupování slov (změny ve struktuře lexika), jejich rozvojování nebo jejich zánik. Zvláštní pozornosti si zaslouží vliv homonymických a paronymických střetnutí, lexikálních atrakcí sémantických a morfematických, motivační tendence, etymologického povědomí, kontaminace. Všemi těmito jevy jsem se zabýval v obou výše uvedených pracích.

Pokud jde o změny způsobené pochody psychickými, je třeba zkoumat vzájemnou závislost mezi myšlením a řečí. Spojitostí mezi věcmi a příslušnými pojmy, jakož i způsobem myšlení se vysvětlí:

1. různé druhy významových posunů (včetně iradiace, metonymie a synekdochy), k nimž zavedl podnět kontext (fr. *banquet* „lavička“ nabylo významu „banket“ vlivem vazeb *faire le repas sur le banquet* a *faire le banquet*), spojitost časová (z latinského *succurere* „přiběhnout“ je francouzské *secourir* „pomoci“), místní (*soudní dvůr* „soudcové“) nebo příčinná (*tisk*), příbuzenský vztah (z lat. *nepos* „vnuk“ je fr. *neveu* „synovec“), vztah mezi věcí a osobou popřípadě kolektivem osob (*prapor* je i názvem vojenského útvaru), mezi předmětem a souborem týchž předmětů (fr. *verge* i něm. *Rute* označují prut i metlu), mezi částí a celkem (*rodná střecha*), mezi výrobkem a výrobcem (*pišinger*), vynálezcem (*roentgen*), místem výroby (*ementál*), materiálem (*olej* „olejomalba“) nebo nástrojem (*tužka* „kresba tužkou“). — Speciálnějsími případy významových posunů jsou symbol (*nastoupil na trůn*), zabstraktnění (*vytasil meč — vytasil se s tím*), zkonkrétnění (*hlídka*), rozšíření (*limonáda*) a zúžení (*chrám* „budova“ — „kostel“);

2. významové změny, které vyplývají a) z vynechání slova, s nímž dané slovo vyjadřuje jediný pojem — elipsa: *vrchní* (*číšník*), b) z vynechání části slova, kterou si snadno domyslíme — brachysémie: *auto*(*mobil*);

3. přenesení významu (metafora) na základě:

A. podobnosti hmotné: a/ tvaru: *list* (stromu — papíru), b/ barvy: *kardinál* (církvní hodnostář — pták mající rudé peří),

B. analogie mezi jevy prostředkovanými různými smysly (*sladký hlas*),

C. analogie mezi vjemy smyslovými a psychickými (*vřelé přijetí*),

D. faktu, že dvě bytosti nebo věci se sobě podobají: a) nějakou vlastností, např. výmluvností (*Cicero — ciceron* „průvodce“), b) vztahem: *bratr* (rodný — rádoový), c) funkcí: *plášť* (střely), d) umístěním: *pata* (hory).

Pokud jde o významové změny vyplývající z citu, zvláště z lásky, nenávisti, pohrdání a hněvu, můžeme rozlišovat zlepšení a zhoršení významu, ironii a sarkasmus, dysfemismus, eufemismus, tabu, oslabení a hyperbolu. Patří sem i lichotky, nadávky a posměšky.

Změny způsobené vnějšími faktory ukazují, jak život národa působí na jazyk. Zánik slov, tvoření nových slov, některé změny významu a přejímání slov z cizích jazyků jsou odrazem velkých historických událostí, střídání kultur a řádů (pohanství — křesťanství, království — republika, feudalismus — kapitalismus — komunismus), válek a revolucí, styků mezi sousedními národy, změn ve způsobu života po stránce politické, ekonomické i sociální, rozvoje zemědělství, řemesel, průmyslu, literatury, umění, věd atd.

Významové změny způsobené vnějšími faktory ukazují často jazykovou konzervativnost. Je to v případech tzv. podsouvání. V některých případech dochází k významovému zlepšení (z něhož je patrný např. vzestup moci nějakého úřadu: *kancleř*) nebo naopak zhoršení, např. v důsledku nenávisti (*žoldák*) nebo pohrdání příslušníky určité společenské vrstvy (z lat. *vilanus* „venkovský“ je fr. *vilain* „sprostý“).

Vliv vnějších faktorů je patrný také v přechodu slov z jazyků odborných do obecného a naopak. Tento jev je svědectvím o hospodářských a společenských podmínkách příslušné doby a dovoluje nám učinit si představu o počtu a významu příslušníků určitých zaměstnání nebo tříd v době přechodu studovaných slov a o vlivu, který měli ve veřejném životě. Ideologie určitých epoch rovněž zanechala charakteristické stopy ve vývoji lexika. Mezi změnami způsobenými vlivem vnějších faktorů nacházíme vedle výše uvedených změn ještě rozšiřování a zužování, abstraktění a zkonkrétnění, posun, iradiaci, metonymii, oslabení, konverzi slovních druhů a různé změny komplexní.

Můžeme tedy konstatovat, že některé změny mohou být způsobeny různými příčinami a za různých podmínek.

Protože jsou slova nejen sama o sobě strukturně dosti složitá, ale nadto se navzájem ještě ovlivňují v rámci strukturních celků, jejichž jsou členy, není snadné objevit lexikální a sémantický systém. K jeho zjištění bude třeba důkladně prostudovat fakta, která podmiňují a působí významové změny, jakož i důsledky významových změn a jejich vzájemné závislosti, dále pak vztahy mezi tvarem a významem slov, mezi významem a pojmem, mezi různými významy téhož slova, mezi různými lexikálními jednotkami označujícími též pojem nebo patřícími do jediné vyšší strukturní jednotky podle souvztažnosti: etymologické, morfologické (např. vlivem totožnosti prefixů nebo sufixů), sémantické (synonymie, antonymie atd.), kontextuální (syntaktické, syntagmatické, frazeologické) nebo situační. V tomto posledním případě jde o to, že slovo může vyvolat cestou asociace v různých životních situacích představu různých věcí, bytostí, dějů atd., a vybavit tedy v mysli další slova, např. slovo

zločinec může vybavit slova *zločin, veřejná bezpečnost (četník, strážník, policista), zatčení, justice, soud, soudce, předseda, přisedící, prokurátor, obhájce, soudní líčení, rozsudek, trest (smrti), vězení, nucené práce* a mnohá jiná.

Abychom mohli pochopit jak současnou strukturu lexika, tak jeho postupnou strukturaci dílčími přesuny uvnitř vyšších strukturálních jednotek i mezi nimi, k tomu je třeba znát také zákony, kterými se řídí naše myšlení.

Ze všeho, co jsme uvedli, je patrné, že lexikální a sémantický systém je nesmírně komplikovaný a velmi nestálý, a proto těžko stanovitelný. To nás však nesmí odradit od jeho hledání. Nejschůdnější cestou k jeho odhalení je průzkum struktury současného lexika a zjišťování jeho vývojových tendencí.

LA CLASSIFICATION DES CHANGEMENTS DE SENS ET LA STRUCTURE DU LEXIQUE

Après avoir donné un historique serré de la sémantique, l'auteur montre que l'étude du sens des mots pose de plus grands problèmes que celle de sa forme, car la structure du contenu sémantique est souvent très complexe (elle comprend généralement une dominante et plusieurs éléments complémentaires: notionnels, affectifs, fonctionnels) et très variable selon le contexte et la situation.

Il s'occupe ensuite des difficultés que pose l'exploration de la structure du lexique actuel et de celles que pose l'étude de la structuration progressive dans les étapes historiques d'une langue donnée.

Il s'applique à démêler les relations sémantiques des mots et leurs rapports dans le cadre des champs linguistiques, à élucider les connexités entre les perceptions, les sensations, les représentations et les concepts ainsi que l'interaction de la forme et du sens des mots. Il présente une nouvelle définition du mot et une autre du contenu sémantique (sens) du mot.

Il traite ensuite de différents phénomènes sémantiques, de leurs affinités, de leurs correspondances, etc., des critères qui sont pertinents pour la répartition des unités lexicales et de ceux qui le sont pour la classification des changements sémantiques. Il classifie ces derniers à la base des faits qui les ont occasionnés (faits linguistiques, psychiques et externes).

L'auteur n'oublie ni l'importance du problème des rapports entre des études synchroniques et diachroniques, ni la portée de certaines questions de méthode.

